

GLANT TIBOR
Debreceni Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 69–89.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2024.1.69-89
www.aetas.hu

Kvéker segélyakciók Magyarországon az első és a második világháború után*

ABSTRACT. *Quaker Relief Operations in Hungary After the Two World Wars.* British and American Quakers (who call themselves Friends) extended relief work to defeated Austria and Hungary in 1919, working with the American Relief Administration European Children's Fund until 1922. British Friends returned to Hungary in 1939 to administer relief to Polish refugees, while American Friends launched their second Hungarian project in November 1946. Working together with the Jewish Joint Distribution Committee (JDC) after both World Wars the Quakers became celebrities in Hungary and received the Officers' Cross of the Hungarian Republic's Order of Merit in 1947, the same year they were awarded the Nobel Peace Prize. The American Friends were forced out of Hungary in the spring of 1949 by the very same communist leaders (of 1919 experience) whom they publicly defended despite the fact that they viewed Bolshevism as a threat to society.

Keywords: *Quakers, relief, Hungary, World War I, World War II*

Bevezetés

A kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatok egyik legérdekesebb, ám – részben szándékosan – elfelejtett dimenziója a magyar polgári lakosságnak nyújtott amerikai segélyezés mindkét világháború után. Ebben a tanulmányban ennek egy kis szeletét, az amerikai (és a velük szoros együttműködő brit) kvéker tevékenységét ismertetjük. Elsőként áttekintjük, hogyan kapcsolódik össze az amerikai altruizmus hagyománya a háborúkra adott válaszokkal, és hogy a segélyezés és a politika összekapcsolása hogyan szolgálja a különböző amerikai birodalmi (*Pax Americana*) projekteket, majd röviden kitérünk arra, hogy miért került a legyőzötteknek is nyújtott amerikai kormányzati, egyházi és civil segélyezés a felejtés karanténjába 1945 után. Az amerikai és brit kvéker bemutatása után áttekintjük előbb az 1920 és 1922, majd az 1946 és 1949 közti magyarországi segélyakcióik eredményeit és fogadtatását. Vizsgálódásunk során elsősorban a korabeli sajtóra, a témához kapcsolódó memoárokra és az amerikai kvéker philadelphiai archívumára támaszkodunk.

Altruizmus, segélyezés, politika és birodalomépítés

Az altruizmus – tágabb értelmében a nemes célokra és az elesettek megsegítésre folytatott adakozás – az amerikai társadalom sajátja volt már jóval azelőtt, hogy az újvilági hatalom kilépett a világpolitika színpadára az első világháború során. Ezt egy-egy ikonikus francia, magyar és amerikai példával kívánjuk szemléltetni, hiszen – ahogyan arról még lesz szó –

---

* A tanulmány a Lendület Trianon 100 Kutatócsoport keretében készült.

a szovjet típusú kommunista és az amerikai újbalos történetírás a 20. század közepétől azt a narratívát terjeszti, hogy az amerikai humanitárius politika az amerikai imperialista törekvések szolgálatában állt és áll.

Az újvilági altruista mentalitást Alexis de Tocqueville, a 19. századi amerikai kultúra mára kanonizált kommentátora a „jól felfogott érdek tanával” kapcsolta össze:

„[A]z amerikaiak szívesen magyarázzák – természetesen a jó felfogott érdekre hivatkozva – életük majd minden cselekedetét; elégedetten bizonygatják, hogy a felvilágosult önszeretet szüntelenül egymás segítésére serkenti és arra készíti őket, hogy az állam javára készséggel áldozzák föl idejük és vagyonuk egy részét. [...] A jól felfogott érdek tana nem készlet ritka, odaadó tettek, viszont naponta apró áldozatokat sugall; egymaga nem volna képes erényessé tenni egy embert, viszont rendes, mértékletes, szerény, előrelátó, önmagukon uralkodni tudó polgárok sokaságát formálja; és bár nem vezet közvetlenül az erényhez, az akarat által észrevétlenül közelít hozzá a szokások segítségével.”¹

Az amerikai altruista hajlandóságát elsőként Nendtvich Károly mutatta be a magyar közönség számára az Akadémia különdíját is elnyert, 1855-ben megjelent amerikai útbeszámolójában. A tudós-utazó erről így írt:

„Azon önkényes adó, melyet az amerikai hasonló [jótékonyági] czélokra magára vállal, oly jelentékeny, s azon hagyományok, ajándékozások, melyek hasonló czélból tétetnek, oly roppant terjedelműek, hogy méltán bámulásra ragadnak. [...] Az igaz, hogy bőkezűség csak nemes czélokra, oly czélokra terjed ki, melyek az emberiség érdekét mozdítják elő, s alig van eset Amerikában, hogy méltatlan s közérkölcstiséget botránkoztató czélokra ezerek áldoztattak volna. [...] Ha pedig valamely közhasznú vállalatra, valamely nemes czélra szükségeltetik bizonyos összeg pénz, pillanat alatt száz meg száz résztvevő találkozik, kik tetemes összeget irnak alá; ott a jótékonyági szellemet nem szükséges hangversenyek, akadémiák, táncszívművek által felpiszkálni, s lutrik s más csiklándó szerek által serkenteni a részvételt.”²

Andrew Carnegie acélmágnás, a korszak egyik legismertebb üzletembere „A gazdagság evangéliuma” (1889) című írásában úgy érvel, hogy a vállalkozás működtetését és a család ellátását biztosító összegzen felüli vagyont morális kötelezettség visszaforgatni a társadalomba. „A vagyonát megtartó ember szegényben hal meg” – írja –, hiszen a gazdagok és szegények közti testvéri harmónia az elesettek támogatásával állítandó helyre.³ Ez az írás az amerikai jótékonyági-alapítványi kultúra alapdokumentuma, hiszen az első generációs „rablóbárók” közkönyvtárakat, kórházakat, egyetemeket és békealapítványokat hozta létre. A Rockefeller-alapítvány például 1920-ban budapesti értelmiségieket étkeztetett és ruházott, miközben az Egyesült Államok és Magyarország még hivatalosan hadban álltak egymással. Ez az amerikai magatartás éles kontrasztban állt mind a térség hagyományos háborús tapasztalattal (pl. a török és az orosz hadsereg viselkedésével a polgári lakossággal szemben), mind a Párizs-környéki békék büntető szándékával.

Az első tengerentúli, alulról jövő civil kezdeményezésre indított amerikai segélyakció az 1891-es orosz éhínség áldozatait segítette meg. Az 1900-as boxerlázadás kínai és európai áldozatait az akkor bányamérnökként Tienszinben dolgozó Herbert Hoover és felesége részesítette életmentő segélyben. Az első világháború kirobbanásakor Hoover ismét magánvagyonából segített az Európában rekedt amerikaiaknak hazatérni, majd nemzetközi segélyprogramot szervezett a németek által lerohant Belgium számára. Az amerikai civil szféra által

¹ Tocqueville: *A demokrácia Amerikában*, 416–417.

² Nendtvich: *Amerikai utazásom*, 2. 227–228.

³ Carnegie: *The Gospel of Wealth*, i. m.

kezdeményezett nemzetközi humanitárius segélyezésnek 1918-ra tehát két-három évtizedes hagyománya volt, Hoover személyében pedig igazi, világszerte ismert „arca” is.⁴

Az amerikai közgondolkodás a háborút katasztrófának („*disaster*”) tekinti, és összekapcsolja a rászorultak megsegítésével („*relief*”, az azonnali, vészhelyzeti segélyezés pedig „*emergency relief*”), valamint a háború utáni újjáépítéssel („*reconstruction*”). Az ilyen típusú segélyezés az első világháború végéig elsősorban egyházi vonalon és civil kezdeményezésre folyt, valamint az 1863-ban létrehozott Nemzetközi Vöröskereszt (*International Red Cross, IRC*) égisze alatt. 1919-ben azonban az amerikai szövetségi kormány is belépett a támogatók sorába. Wilson elnök 1917-ben Hoovert azzal bízta meg, hogy irányítsa az amerikai társadalom gazdasági mobilizálását a háború érdekében, 1919-ben pedig elvitte Párizsba, és először az amerikai, majd a szövetséges segélyezési politika élére állította őt. Ahogyan ezt máshol már részletesen kifejtettem, ezen a ponton kapcsolódott össze a diplomácia és a segélyezés – és vált az amerikai birodalomépítés egyik leginkább egyedi vonásává. Ezt a történetet azonban a keleti és a nyugati szerzők közel hat évtizedre (az 1960-as évek óta) a felejtés karanténjába zárták.⁵

Feledésre ítélve

A korai hidegháború idején még pozitív kontextusban tárgyalt téma volt az amerikai segélyezés. A *Russian Review* 1955. áprilisi számában jelent meg George S. Queen tanulmánya az 1891-es orosz éhínség áldozatainak megsegítésére indított amerikai akcióról,⁶ és 1959-ben kerül a mozikba a Peter Sellers által jegyzett *Ordító egér*. A rövid idő alatt kultuszfilmmé váló alkotásban egy parányi európai ország (Grand Fenwick) parlamentje úgy dönt, hogy a gazdasági összeomlás elkerülése céljából hadat üzen Washingtonnak, gyorsan elveszti a háborút, majd az automatikusan érkező amerikai újjáépítési forrásokból stabilizálja helyzetét.⁷ A hatvanas évekre azonban ezek a pozitív hangok eltűntek a tudományos és a populáris közbeszédből is. Az új, fősodratúvá váló narratívát – amely Hoovert élelmiszerral politikai célként zsaroló gonosz nagytökésként állította be – a szovjet-típusú kommunista történetírás és az amerikai újbaldal más-más megfontolásból tűzte zászlajára.

A szovjetek számára a Hoover-féle segélyprogram PR-rémálmoknak számított, hiszen a „gonosz imperialisták” Lenin konkrét kérésére, részben amerikai kormányzati pénzen évenként át étkeztették a szovjet-orosz lakosság egy jelentős részét: az 1921–22-es nagy éhínség idején összesen 11 millió embert, 63 millió (mai értéken kb. 1 milliárd) dollár értékben.⁸ A hivatalos értelmezési keret az volt, hogy az amerikai rablótöke így próbálta magát bevásárolni az új, szovjet gazdasági csodába – ám Moszkva átlátott a szitán. Ezt a szovjet szerzők által vég nélkül ismételtgetett narratívát a kommunista magyar történetírás is átvette.⁹ 1952-ben Magos György így írt a háborús amerikai politikáról és a háború utáni segélyezésről: „Az Egyesült Államok célja az volt, hogy megállítsa a forradalmi erők előrenyomulását Európá-

⁴ Nash: *The Life of Herbert Hoover: The Engineer, 1874–1914.*; uő: *The Life of Herbert Hoover: The Humanitarian, 1914–1917.*; uő: *The Life of Herbert Hoover: Master of Emergencies, 1917–1918.*

⁵ Glant: *A felejtés karanténjában. Amerikai segélyezés az I. világháború után, 270–271.*

⁶ Queen: *American Relief in the Russian Famine of 1891–1892, i. m.*

⁷ *The Mouse That Roared.*

⁸ Patenaude: *The Big Show in Bololand, i. m.*; Fisher: *The Famine in Soviet Russia, 1919–1923, i. m.*

⁹ A *Történettudományi Értesítő*ben 1951–52-ben, valamint a *Századokban* 1952-ben legalább hat ilyen témájú írás jelent meg. Egy tipikus példa Gál Éva 4 oldalas szemléje: A. E. Kunyina: *Az amerikai világhatalmi tervek kudarca 1917–1920-ban* c. könyvéről: *Századok*, 86. évf. (1952) 2. sz. 265–268.

ban, és hogy Németországot a béketárgyalásokon megmentse a teljes vereségtől, és saját hatalmi törekvéseinek támaszává tegye. [...] Színre lépett a legfiatalabb imperialista rabló, a történelem új korszakának *előestéjén*, amikor – amint Sztálin elvtárs tanítja – »eljött a kapitalizmus összeomlásának korszaka.«¹⁰ Horthyékát szerinte az vonzza Amerikához, hogy „az Egyesült Államok lett a legerősebb imperialista állam. Nála kerestek gazdasági segítséget és politikai oltalmat, az Egyesült Államok felé vonzotta Horthyékát az az »állati gyűlölet«, amelyet »minden ország kizsákmányolóit a bolsevikokkal szemben táplálnak.«¹¹ Magos szerint „az amerikai világuralmi tervek kudarcot vallottak” ugyan, de „1922 végére lehetővé vált, hogy amerikai segítséggel hajtsák végre a Horthy-fasizmus politikai és gazdasági stabilizációját”.¹⁰ A teljes kommunista időszakban L. Nagy Zsuzsa 1963-as tanulmánya volt az egyetlen kísérlet Hoover és az amerikai segélyakciók tudományos igényű értékelésére, de ő is elsősorban politikai motivációt sejtett a háttérben.¹¹ A tizkötetes akadémiai Magyarország-történet is ezt az értelmezést hozta – immár természetesen a Magos-féle gyűlöletbeszéd nélkül. A szovjet táborban a hivatalos értelmezés tehát mindvégig az volt, hogy az amerikai segélyakció tulajdonképpen az imperialista terjeszkedés trójai falova volt, és hogy Wilson és Hoover az éhező szovjet lakossággal próbálta kizsarolni a szovjet állam összeomlását.

Az 1950-es években feltűnő újbals amerikai történetírás az amerikai birodalom kritikájától jutott el a „Hoover, a gonosz imperialista ellenforradalmár” toposzig. A hagyományos amerikai történetírás korábban a konszenzusra és a birodalomépítés folyamatos sikerességére helyezte a hangsúlyt, a hidegháborúért pedig a sztálini expanziós külpolitikát tette felelőssé. Az újbals, revizionista történetírás alaptézise az volt, hogy az amerikai imperializmus erőszakos fellépése provokálta ki a hidegháborút, és hogy ennek az ideológiai konfliktusnak a gyökerei egészen Wilsonhoz és Leninhez nyúlnak vissza. Az Arno J. Mayer nevével fémjelzett vonalnak abban igazsága van, hogy a wilsoni és a lenini új világrend között feloldhatatlan ellentét húzódott, és hogy ezt az amerikai elnök meg is értette már 1917 decemberében. A békekonferencia kapcsán azonban kizárólag csak „ellenforradalom”-ról és „feltartóztatás”-ról beszélni¹² azért félrevezető, mert a Párizs-környéki békerendszer megalkotóit (az amerikai béketerv megtorpedózása mellett) egyaránt foglalkoztatta a „bolsevik vírus” terjedésének megakadályozása és a lehetséges német keleti terjeszkedés megelőzése. Ebben a hidegháborús retorikát használó és – ideológiáját tekintve alapvetően – marxista narratívában az Egyesült Államok volt a történelmi bűnelkövető. Így az altruizmus és az őszinte humanitárius indíttatású segélyezés egyszerűen nem fért (nem férhetett) bele ebbe az értelmezési kertbe sem, főleg nem az 50. évfordulón, 1968–69-ben. Ráadásul az időközben (1964-ben) elhunyt Hoover utolsó nagy humanitárius segélyakciója az 1956-os magyar menekültek megsegítése volt:¹³ ez pedig tovább erősítette az őt 1919 óta harcias szovjetellenességgel vádolók retorikai pozícióját. Így jutott el az 1980-as évekre fősodratúvá váló újbals amerikai történetírás is a „Hoover, a gonosz imperialista” toposzig (illetve a segélyezés jelentőségének trivialisálásáig), és került – akaratlanul is – Moszkvával egy platformra.

¹⁰ Magos: *Az amerikai imperialisták szerepe a Horthy fasizmus stabilizálásában (1924–1929)*, az idézetek helye sorrendben: 8., 9., 12.

¹¹ L. Nagy: *Az antant segélyprogramja és az 1918–1919. évi forradalmak*, 37–68.

¹² Mayer: *Wilson vs. Lenin: Political origins of the Diplomacy, 1917–1918*, i. m.; uő: *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*, i. m.; Levin: *Woodrow Wilson and World Politics*, i. m.

¹³ Eckhardt Tibor kérésére elvállalta a First Aid for Hungary nevű segélyszervezet tiszteletbeli elnökségét, miközben korábbi munkatársai szervezték a menekültek ügyét. A részleteket lásd: Glant: *Emlékezzünk Magyarországra 1956*, 217–260.

A szovjet típusú kommunista és az újbalos amerikai történetírás alapvető ellentmondása, hogy egy előre legyártott végső következtetéshez igazította saját Hoover-értelmezését. Így mindkét nagy iskola figyelmen kívül hagyta Hoover személyiségét, motivációit és szocializációs hátterét, különösen kvéker neveltetését és hitét. Hoover „rehabilitációja” az 1980-as években kezdődött, amikor George H. Nash kiadta Hoover-életrajzának első két kötetét (1983-ban és 1988-ban).¹⁴ Bertrand M. Patenaude 2002-ben tette közzé az első modern, tudományos igényű elemzést a Hoover-féle szovjet-oroszországi segélyakcióról,¹⁵ és (a jelen szerző néhány írásán kívül) csak az első világháborút lezáró békekonferenciák centenáriuma kapcsán került az amerikai segélyezés ismét a kutatók célkeresztjébe.¹⁶

Vizsgálódásunkat elsősorban azért a kvékerekkel kezdjük, mert a 20. századi amerikai humanitárius segélyezés „arca” az a Herbert Hoover, aki ennek a felekezetnek volt hitét nyíltan felvállaló, aktív tagja. (A további szempontokról a tanulmány végén szólnunk.) A brit és amerikai kultúrában egyaránt markánsan jelen lévő kvéker hit kulcsa a fegyveres erőszak (ezzel együtt a háború) elutasítása és a rászorulókat megsegítése, valamint ebben az időszakban, elsősorban brit vonalon a nők fokozott bevonása a felekezet munkájába. A magukat hivatalosan Barátok Társaságának (*Society of Friends*) nevező kvékerek korábban maguk is üldözött felekezet voltak, és már a 17. század vége óta folytattak humanitárius segélyezést. A brit kvékerek 1914-ben hozták létre a Háború Áldozatait Segélyező Bizottságot (*War Victims Relief Committee*, WVRC), az amerikaiak pedig 1917-ben az Amerikai Barátok Szolgálóbizottságát (*American Friends Service Committee*, AFSC).¹⁷

A Barátok mindkét háború után önkéntes segélyakciót szerveztek a legyőzött Magyarországra (is) – és tették ezt úgy, hogy tudatosan Hoovertól függetlenül tevékenykedtek. Először 1920 és 1922 között voltak aktívak Magyarországon, majd 1946-ban visszatértek. 1947-ben Tildy Zoltán köztársasági elnök magas állami kitüntetéssel adományozott az amerikai kvéke-
reket képviselő Thomas-házaspárnak, a kommunisták viszont 1949 februárjában a segélyező munka befejezésére kényszerítették őket. Lássuk a részleteket.

A wilsoni paradigmaváltás

1914-ben, a háború kitörésekor, de még 1915-ben, a háború első teljes évében sem utalt semmi arra, hogy az Egyesült Államok főszerepet játszik majd a globális konfliktus lezárásában, és hogy Wilson elnök kísérletet tesz a nemzetközi kapcsolatok radikálisan új alapokra helyezésére. A 14 pontra még mondhatjuk, hogy az 1918. januári amerikai hadicélok összefoglalása volt, de az azt kiegészítő további 9 pont már a tervezett paradigmaváltást reklámozta és próbálta elfogadtatni a világ közvéleményével. A tudományos, szakértők által kidolgozott béke, a Nemzetek Szövetségében testet öltő nemzetközi együttműködés, a titkos diplomácia felszámolása, a tengeri kereskedelem szabadsága vagy a nemzetek önrendelkezési jogának prioritásként való meghirdetése mind radikálisan új elem volt – és együttesen képviselték azt az új világrendbe vetett hitet, amely Wilsont kora legnépszerűbb politikusává, egy „új világ profétájává” tette. Ennek az amerikai diplomáciai kezdeményezésnek volt egy

¹⁴ Lásd a 4. jegyzetet, ante.

¹⁵ Lásd a 8. jegyzetet, ante.

¹⁶ Glant: *Herbert Hoover magyarországi tevékenysége, 1918–1920*, i. m.; uő: *Segélyezés és politika: a kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben*, i. m.; Glant–Juhász–Ablonczy: *Nemzetközi segély- és segítőakciók az első világháború után*, i. m.; Kind-Kovács: *Budapest's Children*, i. m.; Aalders–Pusztai–Réthelyi (szerk.): *A gyermekvonatok*, i. m.

¹⁷ Forbes: *The Quaker Star Under Seven Flags*, i. m.; Greenwood: *Quaker Encounters. Volume 1: Friends and Relief*, i. m.

másik vonala is: a fentebb említett segélyezési-újjaépítési dimenzió behozatala a nagypolitikába. Wilson már 1918 decemberében megbízta Herbert Hoovert az amerikai segélyakciók koordinálásával, majd elérte párizsi tárgyalópartnereinél, hogy Hoovert állítsák a szövetséges segélyezési program élére is. Wilson februári washingtoni útja során (amikor hazavitte bemutatni a Nemzetek Szövetségének új alapokmányát) az amerikai Kongresszus törvényben szavazta meg a segélyezés beindítását, és megszervezésére létrehozta az Amerikai Segélyosztó Szervezetet (*American Relief Administration*, ARA), önálló kormányzati szervként, hat hónapos megbízatással. A programhoz 100 millió dollárt (mai értéken 1,7 milliárd) rendeltek, ám tették ezt azzal a kikötéssel, hogy a program ebből a pénzből a legyőzött államokra nem terjeszthető ki.¹⁸

Az 1919 januárjától a német területeket és a Habsburgok utáni Közép-Európát bejáró amerikai tényfeltáró missziók viszont azt jelezték az amerikai béke delegáció párizsi központja felé, hogy a legyőzött országokban, főleg Ausztriában azonnali beavatkozás nélkül minden korábbinál súlyosabb humanitárius katasztrófa fenyeget, elsősorban az élelmiszer- és szénhiány, valamint a közegészségügyi helyzet miatt. Hoover ezért az amerikai segélyek egy részét – a briteken átfolyatva – eljuttatta a legyőzöttekhez is, Ausztria számára pedig a pénzügyminisztériumtól szerzett külön forrást.¹⁹ Ennek az elsősorban Németországot és Ausztriát célzó, forradalmian új, transznacionális amerikai kezdeményezésnek lett a polgárháborútól és külső támadásoktól fenyegetett Magyarország is haszonélvezője, miközben az Amerikai Egyesült Államok hivatalosan egészen 1921 nyaráig formálisan hadiállapotban volt mindhárom legyőzött országgal.²⁰

Az ARA hivatalos megbízatása 1919 júliusában járt le. Hoover szeptember 3-án be is nyújtotta a hivatalos beszámolót az ARA tevékenységéről, majd átalakította azt civil szervezetté (mai szóval élve NGO-vá): Alapítvány az Európai Gyermekéért (*American Relief Administration European Children's Fund*, ARA ECF) néven. A már felépített „brand” megtartásával az ARA ECF hivatalosan a segélyezésben részt vevő szervezetek fölötti ernyőszerveként működött, és Wilson engedélyével tovább használhatta az 1919 első felében kiépített infrastruktúrát és személyzetet is. Az amerikai adományozási kedv hanyatlásával párhuzamosan, 1919 decemberében indult az ARA raktárprogramja (ARA Warehouse program): ezen keresztül küldhettek amerikai magyarok előre elkészített és beárazott segélycsomagokat (10 és 50 dollár értékben) otthoni hozzátartozóiknak. 1920 júniusában hét segélyszervezet erőforrásainak összevonásával megalapították az Európai Segélyezési Tanácsot (*European Relief Council*, ERC), és egyre nagyobb mértékben próbálták bevonni a helyi eliteket is a segélyezésbe. Míg az amerikai segélyezés Németországba és Ausztriába már 1919 tavaszán eljutott, az érdemi munkát Magyarországon csak 1919 augusztusában, a tanácskormány bukása után tudták megkezdeni.²¹ Ebbe a munkába kapcsolódtak be előbb a brit, majd az amerikai kvékerek.

Első felvonás: 1919–1922

A brit kvékerek (Magyarországon a Tanácsköztársaság kapcsán ismert) Jan C. Smuts tábornok biztatására vették fel a kapcsolatot Hooverrel, aki 1919. április utolsó hetében egyórás

¹⁸ Glant–Juhász–Ablonczy: *Nemzetközi segély- és segítő akciók, 1321–1327.*

¹⁹ Surface–Bland: *American Food in the World War and Reconstruction Period, 153–161., 189–200.*

²⁰ Pastor: *The United States' Role in the Shaping of the Peace Treaty of Trianon*, i. m.; Glant: *Az Amerikai Egyesült Államok kormányának elképzelései*, i. m.

²¹ Glant: *A felejtés karanténjában*, 273–275.

beszélgetést folytatott a Barátok képviselőivel Párizsban. A Főnök („Chief”: ez volt Hoover beceneve munkatársai körében) a kvékerek esetleges oroszországi misszióját (a Nansen-terv részeként) túl veszélyesnek tartotta, de német, lengyel és osztrák vonalon látott lehetőséget az együttműködésre, étkeztetési és egészségügyi téren egyaránt.²² A beszélgetésen részt vevő Hilda Clark brit doktornő ekkor döntötte el, hogy ellátogat Bécsbe, és felméri a lehetséges munka kereteit. A bécsi gyermekétkeztetési program május elején indult, és ehhez a brit kvékerek azonnal (Clark vezetésével), az amerikai Barátok pedig a nyár folyamán csatlakoztak (Frederick Kuhn vezetésével). Ennek a bécsi székhelyű, közös angol–amerikai kvéker segélyprogramnak az égisze alatt működött – nem önálló egységként – a magyarországi program. A Hooverrel kötött megállapodás úgy szólt, hogy a Barátok Társasága által mozgósított pénzügyi források terhére az ARA beszerzi és eljuttatja a megrendelt segélyszállítmányokat Bécsbe, illetve Budapestre.²³

A kvékerek szerepének fontosságát jelzi, hogy az ARA NGO-vá alakulását követően Hoover a Barátok Társaságára bízta a teljes németországi segélyező munka koordinálását, sőt ennek lehetőségét már a fentebb említett áprilisi beszélgetésben hangsúlyosan felvetette. Hoover támogatásával erős kvéker jelenlét volt Lengyelországban (A. Ruth Fry vezetésével), valamint Csehszlovákiában és az új délszláv állam területén is. Ausztria csak ez után következett, Magyarország pedig a sor legvégén „kullogott”. Magyarország a teljes amerikai segélyprogram alig egytized százalékát kapta meg 1919 és 1924 között (akkori értéken 4,3 millió, mai értéken 80 millió dollár értékben), ám ebből a kvékerek hozzájárulását az ARA kimutatásaiban soha nem számszerűsítették.²⁴ Ez azért is különösen érdekes, mert a Barátok Társasága ragaszkodott ahhoz, hogy önálló entitásként szerepeljen, és ne az ARA részeként vagy az amerikai kormányzat képviselőiben, Hoover pedig több ízben arra biztatta az AFSC-t, hogy „amerikaként” (és ne a brit kvékerekkel együtt) jelenjen meg a nagyközönség előtt és a sajtóban.²⁵ Ebből jól látszik, hogy bár Hoover az amerikai kvékerekre fontos szerepet osztott, mindkét fél kinosan ügyelt arra, hogy felekezeti alapon nyugvó személyes kapcsolatuk ne legyen nyilvános – ne tűnhessen úgy, hogy a kvékerek „egyenlőbbek” a többieknél. Amikor Hoover 1921 tavaszán az új Harding-kormány kereskedelmi minisztere lett, hivatalos levélben mondott le az AFSC-ben betöltött pozíciójáról.²⁶ Az ARA és később az ERC által koordinált tucatnyi amerikai és nemzetközi segélyszervezet között nem volt másik olyan, amelynek Hoover 1919 februárja előtt (az ARA létrehozatala amerikai kormányzati szervként) hivatalosan is tagja lett volna. Az is figyelemre méltó, hogy az AFSC hittérítő munkát látványosan nem végzett a segélyezés mellett.

Az amerikai és brit segélyprogramok képviselői a tanácskormány bukása után, a román hadsereggel egyszerre érkeztek Budapestre. Az ARA, az Amerikai Vöröskereszt és a kvéker misszió ekkor szembesült a bolsevik uralom és a menekültválság által teremtett humanitá-

²² Henry J. Scattergood levele A. Ruth Fryhoz, 1919. április 26. Doboz: General Administration 1919: Admin to Committees and Orgs, Folder: American Relief Administration, AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

²³ Fry: *A Quaker Adventure*, 193–247.; Wilson: *In the Margins of Chaos*, 114–150.; Hankinson: *Relief Work in Hungary*, i. m. Hankinson cikke egy rövid életű, magyarbarát oxfordi folyóiratban jelent meg. Erről lásd: Barta: *Oxfordi Magyar Liga a magyar önrendelésért*, i. m.

²⁴ Surface–Bland: *American Food*, 82–83., 202–205.

²⁵ Forbes: *The Quaker Star Under Seven Flags*, 78–79.

²⁶ Hoover levele Wilbur K. Thomashoz (az AFSC titkára), 1921. március 2. és Thomas válasza, 1921. március 4. Doboz: General Administration 1921: Administration to Committees and Orgs. (American relief Administration), Folder: Agreements with American Relief Administration (Hoover), AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

rius katasztrófa-helyzettel és a román hadsereg fosztogatásaival. 1919 augusztusában az ARA például leállította a kórházi felszerelések szállítását, mert a románok kicsomagolni sem engedték a szállítmányokat, egyből küldték azokat tovább Bukarest felé.²⁷ További problémát jelentett, hogy a románok az 1919-es termést is lefoglalták és elszállították, így Budapest (és az oda érkező „vagonlakók”) élelmezését újra kellett tervezni és szervezni.

Az amerikaiak által koordinált segélyezés tehát az ARA NGO-korszakában (hivatalos ARA terminológiával az „újjaépítés” időszakában) kezdődött Magyarországon, és 1924 elejéig tartott. Még 1919 tavaszán az ARA átvette a volt Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózatának felügyeletét (Frank B. Causey irányításával), és – katonai segítséggel – közvetlen távirókapcsolatot létesített az egyes regionális központok (Bécs, Trieszt és Varsó) és Párizs között. Ahogyan azt már fentebb említettük, ezt az infrastruktúrát az ARA ECF Wilson elnök engedélyével tovább használhatta 1919 második felétől. A magyarországi segélyezést is az ARA koordinálta. A raktárprogram mellett az Amerikai Vöröskereszt (Pedlow kapitány vezetésével) és a Joint (*Jewish Joint Distribution Committee*, JJC: az első globális zsidó segélyszervezet) volt a legaktívabb. Kisebb, de nem elhanyagolható szerepet játszottak továbbá a kvékerek, a YMCA-vel és annak női társszervezetével a YWCA-vel, a Commonwealth Fund-dal és a Rockefeller-alapítvánnyal együtt. Brit vonalon a Mentsük meg a Gyermekeket Alapítvány (*Save the Children Fund*, SCF) és az *Action Lodge Fund* volt még aktív, és számos európai országba szerveztek magyar gyerekek számára nyaralást, hosszabb kinti tartózkodást (a gyermekvonatok ügye).²⁸

Első lépésként a bécsi kvéker-misszió 1920 áprilisában eljuttatott Budapestre egy nagyobb szállítmány gyermek lábbelit, 10 ezer pár téli cipőt. Ezt a szállítmányt a Magyar Vöröskereszt kérésére szerezték be, és – Edith Pye, a bécsi kvéker iroda egyik vezetőjének kérésére – a Nemzetközi Női Liga (*Women's International League*, WIL) osztotta ki. A WIL kapcsán azonban felmerült, hogy sok köztük a zsidó, és hogy a segélyek kiosztásakor felekezeti alapon válogatnak. A WIL egyik budapesti tagjáról azután kiderült, hogy minden valószínűség szerint bolsevik ügynök, ezért 1920 végére fokozatosan kiiktatták őket a kvéker segélyek elosztásából.²⁹

A budapesti, nem önálló misszió 1920 májusában kezdte meg működését Frederick Hankinson vezetésével, aki a háború előtti időkből jól ismerte Magyarországot, és unitárius vonalon élénk kapcsolatai voltak Erdélyben.³⁰ A Barátok a brit SCF 10 ezer angol fontos adományával érkeztek a magyar fővárosba. A pénzt elsősorban a TBC-s beteg gyermekek ellátására és egyes gyermekek svájci és balatoni nyaraltatására szánták. Ennek megfelelően a kvékerek állták az Erzsébet-szanatórium (Dunakeszi) újraindításának költségeit (25 ágyat finanszíroztak), valamint 500 gyermekek svájci és balatoni (Almádiban és Szabadiban) nyaraltatását. A vagonlakók, valamint az Augusztá- és Bocskai-telepen élő menekültek körében ruhát és élelmet osztottak. Az Augusztá-telepen például 1921 júliusában óvodát és iskolát nyitottak a menekült gyermekek számára. A költségek döntő többségét Hankinson állta, a megnyitón pedig megjelent gróf Bethlen István miniszterelnök is, aki korábban menekült-

²⁷ Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference*, 112–113.

²⁸ Surface–Bland: *American Food*, 202–205.; Kind-Kovács: *Budapest's Children*, 153–183.; az *Action Lodge*-ról lásd: *Az Újság*, 1921. április 4-i, valamint a *Pesti Napló* 1921. június 14-i számát. A gyermekvonatok kapcsán lásd Réthelyi Orsolya különböző írásait, valamint a 20. jegyzetet, ante.

²⁹ Hilda Clark levele Alice Clarkhoz, 1920. november 10. Doboz: General Administration 1920, Foreign Service, Country – Austria (Finance to Quaker Embassy), Folder: Letters, Vienna to London, AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

³⁰ Hankinson: *Relief Work in Hungary*, 53–54.

ügyi vonalon dolgozott. Az új iskolát „Hankinson-otthon” névre keresztelték. A szövetséges segélyezési munkamegosztás keretében a kvékerek vették gondozásba az öngyilkosok családtagjait, aktívan védték a bolsevik uralom utáni letartóztatási hullám bebörtönzött áldozatait és azok családját is.³¹

A börtönügy a fehérterror kapcsán a brit sajtóba is bekerült, hiszen 1920 februárjában egy parlamenti munkáspárti (Labour) képviselőcsoport Magyarországra utazott, és a budapesti brit főmegbízott, Sir Thomas Hohler állításait cáfolva súlyos visszaélésekről számolt be.³² Az ügy több szempontból is kínos volt. Egyfelől Hankinson maga is a brit Munkáspárt tagja volt, ám sem ő, sem más humanitárius munkát végzők nem jeleztek ilyen súlyos problémákat. Egy ízben a túlbuzgó helyi hatóságok a misszió egyik (ma már azonosíthatatlan) magyar összekötő tisztjét is lecsukták. Két nappal később valahogy értesíteni tudta a kvéke- reket, akik természetesen kihozták. A magyar hatóságok sűrű bocsánatkérések között jelez- ték, nem tudták, hogy az illető a missziónak dolgozik. Erről Hilda Clark így számolt be: „[T]eljesen nyilvánvaló, hogy befolyásos barátok nélkül még mindig börtönben ülne, mint sokan mások, tárgyalás nélkül. Semmi komoly vád nem merült fel vele szemben. Arról lehet- tett szó, hogy el akarták távolítani az otthonából, amíg átkutatják a házát, mert kapcsolatban áll a britekkel.” Ezért a kvékerek hivatalosan is jelezték, hogy budapesti jelenlétünk nem je- lenti a magyar kormány támogatását. A budapesti brit gyermekmentő munkát már 1919 őszén megkezdő Dr. Armstrong Smith (az *Action Lodge* képviseletében, szintén az SCF tá- mogatásával) felvetette, hogy további működésük is veszélybe került.³³ Ezért Hankinson kü- lönös hangsúlyt helyezett a börtönügyre, és a program kivezetésekor (1922 első felében) is azt tartotta prioritásnak. 1924-ben azután a magyar közvélemény örömmel fogadta, hogy Hankinson egy börtönügyi szaklap számára írt cikkében a magyarországi börtönviszonyokat követendő példaként mutatta be brit kollégáinak.³⁴

Az angol–amerikai kvéker misszió 1922 áprilisában távozott Budapestről, de Hankinson már 1923-ban visszatért, és folytatta a segélyezést (immár az *English Relief Mission* képviseletében). Főhadiszállása a Gyermekbarát Egyesület (Rákóczi u. 42.) irodájában volt, ám tovább járta a vidéket is. A nyíregyházi Erzsébet-hadiárvaházat például április elején látogatta meg. Ugyancsak 1924-ben kezdte meg magyarországi működését az Üdvhadsereg, és Hankinson ezzel a szervezettel is szoros kapcsolatot ápol.³⁵

Hankinson szerette a magyarokat, és ennek rendszeresen jelét adta akkor is, amikor Magyarország nemzetközi megítélése mélyponton volt. 1947-ig lejárt Hódmezővásárhelyre ígét hirdetni, Szegeden pedig emlékbeszédet mondott Létay Balázs, a kolozsvári egyetem hábo- rúban elhunyt tanára (és 1914-es mentoráltja) tiszteletére. 1920-ban rövid, angol nyelvű pamfletben tiltakozott a trianoni békefeltételek ellen, 1923-ban az *Anglo-Hungarian*

³¹ Fry: *Quaker Adventure*, 243–247.; Hankinson: *Relief Work in Hungary*, 57. Az iskola megnyitásá- ról lásd: *Néptanítók Lapja*, 1921. július 21. 36.

³² *The White Terror in Hungary*; Bátonyi: *Britain and Central Europe*, 116–119.; Loykó: *Meddling in Middle Europe*, 34–38.

³³ Hilda Clark levele Alice Clarkhoz, 1920. június 26. Doboz: General Administration 1920, Foreign Service, Country – Austria (Finance to Quaker Embassy), Folder: Letters, Vienna to London, AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

³⁴ A sok pozitív beszámoló mellett a *Népszava* (egyedülként) súlyos kiritkákat is megfogalmazott Hankinsonnal szemben, lásd a lap 1924. október 3-i számát. Hankinson írása a *The Howard Journal* 1. évfolyamának 3. számában jelent meg, a 175. oldalon.

³⁵ Sorrendben lásd a *Világ* 1924. június 22-i, a *Nyírvidék* 1924. április 10-i, valamint a *Segélykiáltás* (az Üdvhadsereg hivatalos lapja) 1933. évi 1-2. számát. Az utóbbi képet is közöl Hankinsonról.

Reiewba írt cikket a magyarországi segélyezésről, és ezt követte a fentebb említett, 1924-es cikke a börtönügyről.³⁶

Az első budapesti kvéker segélyakció történetét csak részben tudtuk rekonstruálni, mert sem a brit, sem az amerikai Barátok nem vezettek külön kimutatást a nem önálló misszió tevékenységéről, összetételéről és költségvetéséről sem. Azt biztosan tudjuk, hogy Ausztria az „újjaépítési” (a német békeszerződés aláírását követő) időszakban közel tízszer annyi támogatást kapott, mint Magyarország (46,7, illetve 4,3 millió dollár összértékben), illetve hogy a Singerstrasse 16. szám alatt működő bécsi kvéker képviselői átlagosan havi 60 ezer angol fontnyi (kb. 250 ezer dollár) segélyt kezeltek.³⁷ Azt is tudjuk, hogy Hankinson közvetlen munkatársa volt két ikonikus brit kvéker hölgy, a francia és szerb segélyakciók során korábban komoly hírnévre szert tett Francesca Wilson és Kathleen Courtney, de az amerikai munkatársak névsora nem áll rendelkezésünkre. Az AFSC nyomtatásban megjelent éves beszámolóí közül csak az 1921-es említi a magyar programot, a húszas évek közepétől pedig (az egyébként unitárius) Hankinsont adja meg budapesti kvéker kontaktszemélyként. A *Népszava* 1930. július 20-i számában Vámbéry Rusztem méltatta a Barátokat, és külön kiemelte Hankinson következetes és magyarbarát tevékenységét. Az *Angol jótékonyság és magyar elismerés* címmel megjelent írásban a kvékerek által Magyarország érdekében, 1920 és 1930 között mozgósított forrásokat 100 ezer angol fontra becsüli, és külön kiemeli, hogy a nálunk letelepedett brit lelkésznek sikerült megvalósítani a „fogság demokráciáját”, hiszen tevékenysége a számára nem szimpatikus (bolsevik) politikai foglyokra is kiterjedt.

Az első világháború utáni kvéker segélyakciók közül csak a bécsi volt közös amerikai–brit vállalkozás, és ez bizonyos nehézségeket is szült. Mivel a Hoover–Wilson páros hangsúlyosan beemelte a segélyezést a nagypolitikába (az új, „Amerika, a globális jótévő” imázs részeként), a brit kvéker kezdeményezés PR-problémát jelentett Hoover számára. A Főnök több ízben jelezte, hogy ragaszkodik ahhoz, hogy az amerikai támogatásokat amerikai zászló alatt osszák ki, az ARA estében éppúgy, mint a Barátok tevékenysége kapcsán.³⁸ Az amerikai és brit kvékerek közti nyilvánvaló feszültségről később Francesca Wilson így írt: „Az amerikaiak túl későn csatlakoztak hozzánk ahhoz, hogy úttörő szerepet játszhassanak, de részben alárendelt szerepüket önuralommal és nagyvonalúsággal fogadták. [...] Rajtuk keresztül megismertünk egy olyan Amerikát, amely nagyon más volt, mint az európaiak által korábbról ismert üzleti és világhíró Amerika.”³⁹

További feszültséget jelentett az is, hogy míg a segélyezést irányító amerikaiak kivétel nélkül mind férfiak voltak, a brit kvékerek látványosan a határozott fellépésű, jó nemzetközi kapcsolatokkal bíró, több nyelven beszélő női munkatársakat állították előtérbe. Míg Bécsben (Hilda Clark) és Varsóban (A. Ruth Fry) ezt meg lehetett tenni, Budapesten – a jelek szerint – nem. Ezért küldték oda Hankinsont misszióvezetőnek, de azonnal mellé is állították az egyik női „nagyágyút” Wilson személyében, akit Clark alig akart elengedni Bécsből. Az

³⁶ Sorrendben lásd az ígéhirdetésről a *Vásárhelyi Ujság*, 1947. június 8-i, Létay kapcsán a *8 Órai Újság*, 1923. december 18-i, a pamfletről a *Világ* 1920. április 18-i számát, a segélyezésről szóló cikk adatait pedig lásd a 22. jegyzetben, ante.

³⁷ Ez egy betörés kapcsán került szóba, amikor ismertelen tettesek elvittek 180 angol fontot a kvéker irodából. Hilda Clark levele Wilbur K. Thomashoz, 1921. február 21. Doboz: General Administration 1921, Foreign Service, Country – Austria (Letters to Finance), Folder: Austria, Letters from, AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

³⁸ Kind-Kovács: *Budapest's Children*, 217–224.; Forbes: *The Quaker Star Under Seven Flags*, 78–79. Az ARA étkeztetési pontjain az amerikai zászló mellett sok helyen ki volt téve a „Nem-Nem-Soha” poszter is.

³⁹ Wilson: *In the Margins of Chaos*, 149–150.

1919 és 1924 közti időszak tanulsága, hogy egy joviális amerikai katonatiszt (Pedlow kapitány, az Amerikai Vöröskereszt misszióvezetője) és egy brit unitárius lelkész (Hankinson) egyaránt igazi magyar közönségkedvencé (egyfajta korabeli politikai celebritássá) tudott válni azáltal, hogy lelkesen kiállt az elesettek és a megcsönkített Magyarország mellett.⁴⁰

Átmenet és felkészülés: 1922–1945

Az AFSC éves nyomtatásban megjelent beszámolóiból láthatjuk, hogy a kvéker segélyezés (és hittérítő munka) a két háború közti időszakban sem szűnt meg. Ahol erre igény volt, ott „kvéker nagykövetségeket” (*Quaker Embassy*) hoztak létre – de erre Magyarországon például nem került sor. A második világháború kitörése azonban mindent megváltoztatott. Kvéker vonalon Francesca Wilson (ismételten a felejtés karanténjába zárt) magyarországi küldetése (a lengyel menekültek támogatására), illetve egy különleges segélyezésügyi tankönyv érdemel figyelmet.

1945-ben kiadott emlékiratában Francesca M. Wilson az 1920–1922 közti budapesti missziót nem is említi, 1939-es magyarországi küldetésének viszont külön fejezet szentel „Lengyelekkel Magyarországon” címmel. Wilson és csapata 1939 októberében, az első segélyszállítmány pedig 1940 januárjában érkezett meg: tíz teherautónyi ruha a brit kormány ajándékként, 30 ezer (mai értéken 2,4 millió) angol font értékben. Wilson végül 1941. június 2-án hagyta el Budapestet, addig a Lengyel Segélyalap (*Polish Relief Fund*) és a brit kvékerek magyarországi képviselője volt, és – visszaemlékezései szerint – aktívan részt vett a Citadellaiban őrzött cseh hadifoglyok és a fokozatosan célponttá váló zsidók kimenekítésében is. 1941 során ő és munkatársai testükhöz kötözött dollárkötegekkel és naprakész román és jugoszláv vízummal várták az elkerülhetetlent. Amikor Magyarország megtámadta Jugoszláviát (és Teleki öngyilkos lett), Románia felé igyekezett elhagyni az országot, de a határon letartóztatták összeesküvés vádjával. A határőrök ugyanis találtak nála egy olyan francia nyelvű röplapot, amelyben a visszacsatolt területeken élő szlovákokat biztatták fegyveres ellenállásra a magyarokkal szemben. Végül a budapesti rendőrfőkapitány igazolta személyazonosságát, és kíséreléssel együtt elhagyhatta az országot. Ezt az alkalmat használta fel arra, hogy meglátogassa azt a mintegy 35 ezer lengyel menekültet, akik 1939 őszén Romániát választották. Ezt követően visszatért Budapestre, majd hazatért.⁴¹

Francesca Wilson nevét az Arcanum adatbázisban mindössze két cikkben találtuk meg. 1939. november 24-én a *Dunántúl* számolt be arról, hogy egy magyar és nemzetközi előkelelősekből álló csoport meglátogatta Sikondán (Pécs mellett) a lengyel menekülteket. Wilsont „előkelő angol hölgy”-ként említették, és szóba sem került, hogy a húszas években már dolgozott Magyarországon, és hogy ekkor is a brit kvékereket képviselte. A másik írás a Kéthly Anna által szerkesztett *Szivárvány* c. lapban jelent meg 1946-ban. A cikk Odescalchi Kája (Andrássy Klára grófnő, Andrássy Katinka testvére) kapcsán említi „amerikai írónő”-ként.⁴² A brit kvéker aktivistánő memoárjában három oldalt szentel „Caya”-nak, akit így jellemez: „Képes volt országát kívülről is látni – ami nem túl gyakori a magyar felsőbb körökben... Bátran nézett át a határon, és hajlandó volt tanulni akár a Szovjetuniótól, noha annak nevét is csak ritkán ejtették ki hazájában, és akkor is csak elborzadva.” Budapestről való távozása kapcsán azt írja, hogy tőle volt legnehezebb elválni: „Ha belépett gyéren megvilágított

⁴⁰ Kind-Kovács: *Budapest's Children*, 230–234.; Glant–Juhász–Ablonczy: *Nemzetközi segély- és segítő akciók*, 1330–1334.

⁴¹ Wilson: *In the Margins of Chaos*, 256–291.

⁴² *Szivárvány*, 1. évf. (1946) 3. sz. (1946. június 15.) 11–12.

irodánkba, ahol dolgoztunk, olyan érzésem volt, mintha valaki felkapcsolta volna a lámpát. Számomra Caya nemcsak Magyarország bátorságát és nagyvonalúságát testesítette meg, számomra ő volt Magyarország jövője is.”⁴³ A grófnő egyébként 1941 áprilisában egy légitámaszpályán halt meg Raguzában (a mai Dubrovnikben).⁴⁴

Az amerikai kvékerek 1917-től folyamatosan képezték a segélyprogramok potenciális munkatársait, sőt Hertha Kraus szerkesztésében, 1944-ben Philadelphiában (ahol az AFSC központja van) tankönyvet is adtak ki számukra. Az összesen bemutatott 57 esettanulmány 30 évet (1914–1943) ölel fel, és négy kontinenst fed le.⁴⁵ Minden esetet egy-egy eredeti forrással mutatnak be, és minden témához mellékelnek 3-5 kérdést is. A függelékben részletes tanmenetet találunk 15 alkalomra tervezve, valamint a kötetben szereplő segélyszervezetek rövid leírását és legutóbbi ismert elérhetőséget. Az újpesti gyermekétkeztetési projekt (ARA ECF, 1920–22, napi szinten 7 ezer gyermek) kapcsán például ilyen kérdéseket olvashatunk (25–27.): Hogyan oldaná meg logisztikailag nagy mennyiségű meleg étel kiszállítását olyan körzetben, ahol az étkeztetési pontok között viszonylag nagy a távolság? Hogyan lehetett volna a forrásban bemutatott nehézségeket előre feltérképezni és elkerülni? A (bécsi és budapesti) városi középosztálybeli családok segélyezése kapcsán (28–31.): Milyen alapvető információkra van ahhoz szüksége, hogy el tudja dönteni, egy adott család valóban támogatásra szorul-e? Hogyan segítene azokon, akik „túl büszkék” ahhoz, hogy a segítséget elfogadják? Az orosz területekről hazatérő kiskorú lengyel menekültek kapcsán (180–182.): Látja-e értelmét annak, hogy az átutazóban lévő menekültek számára „utazó valutát” vezessenek be azért, hogy út közben ne kelljen elkótyavetyélni értékes személyes tárgyukat élelemért cserébe? Ezt hogyan oldaná meg, és hogyan terítené az „utazó valutát”? Milyen élelmezésügyi szempontokra kell odafigyelni ortodox zsidó étkeztetési program esetében?

A Kraus-féle kötet azért figyelemre méltó, mert egyetemi szintű felkészítést nyújt a segélyezés gyakorlatilag minden ismert problémáját felvetve. 1918-ban még keresni kellett a szakértőket, és az adott feladat ellátására (véltetően) alkalmas embereket ki kellett kérni az amerikai hadseregtől, 1945-re már professzionális képzésen átesett, jól felkészített szociális munkások sora várta, hogy terepre mehessen. Erre pedig egy generáción belül a második világháború és a Holocaust után jelentős igény mutatkozott. A kérdés az volt, hogy a munkát mikor és milyen nemzetközi környezetben lehet majd elkezdni.

Nemzetközi segélyezés a második világháború után

A Roosevelt-kormány sokat tanult az első világháborúból és az azt követő békerendszer bukásából. A legfontosabb tanulság az volt, hogy a háború utáni új rendet nem a békekonzferencián kell megalkotni és elfogadtatni a világgal, hanem jóval előbb, még a háború folyamán – amikor az USA tárgyalási pozíciója a legerősebb. 1919-ben sem a szövetségesek, sem az amerikai Kongresszus republikánus többsége nem volt vevő a wilsoni *Pax Americanára*, így egy életképtelen hibrid modell jött létre. A új, két háború közötti nemzetközi kapcsolatrendszer szerves része volt a Nemzetek Szövetsége és számos más, nemzetközi szervezet (ILO) és megállapodás (közös fellépés az ember- és drogkereskedelem ellen), ám a kereteket mégis csak a győztesek büntető békéje és az Egyesült Államok távolmaradása szabta meg. Roosevelt éppen ezért helyezett különös hangsúlyt arra, hogy a háború utáni világ politikai és gazdasági

⁴³ Wilson: *In the Margins of Chaos*, 286., 288.

⁴⁴ Odescalchi Kája életéről lásd: Tóth Vásárhelyi: *Gróf Andrássy Klára, a szociális legitimista*, i. m.; Hajdu: *A magyar ellenállás legitimista hercegnője*, i. m.

⁴⁵ Kraus (szerk.): *International Relief in Action, 1914–1943*, i. m.

játékszabályait még a német kapituláció előtt rögzítsék. Természetesen a háború utáni segélyezés és újjáépítés kiemelt szerepet kapott ebben a projektben. 1943 novemberében Washingtonban hozták létre az ENSZ Segélyezési és Rehabilitációs Hivatalát (*UN Relief and Rehabilitation Administration*, UNRRA): tehát még jóval a háború vége előtt, a hivatalosan még meg sem született ENSZ égisze alatt. A szervezet 1945-ben vált az ENSZ részévé, 1948-ban megszűnt, 1950-ben az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának (*United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCR) hivatala váltotta. Az UNRRA egyfajta globális ARA-ként működött, tucatnyi civil és egyházi segélyszervezet ernyőszerveként.⁴⁶ Az „újjáépítés” már a Washington által kezdeményezett és finanszírozott Marshall-terv keretében zajlott 1948 nyarától.

1945 novemberében hozták létre a CARE (*Cooperative for American Remittances*) névre keresztelt amerikai segélycsomag-küldő programot, amely kimondottan hasonlít az ARA raktárprogramjára: az Amerikában élő ismerősök és rokonok előre kicsomagolt küldeményt vehettek európai hozzátartozóik számára. (1946 és 1956 között a csomagok felét Németországba küldték.)⁴⁷ 1945–1946 telén Truman elnök (aki 1945. áprilisban váltotta hivatalában az elhunyt Rooseveltet) hivatalosan is engedélyezte a civil és egyházi segélyszervezetek részvételét a háború utáni újjáépítésben. 1945. április 1-jén New Yorkban hozták létre az Amerikai Magyar Segélyszervezetet (*American Hungarian Relief, Inc.*, AHR), amely az UNRRA és a Vöröskereszt közreműködésével – állításuk szerint – 1,25 (mai értéken 21,3) milliárd dollár értékben jutott el segélyt Magyarországra: elsősorban élelmiszert, gyógyszert, ruhát és traktorokat.⁴⁸ 1946-ban azután Truman európai és ázsiai tényfeltáró misszióra küldte Hoovert, aki természetesen a segélyezés kiterjesztését javasolta, elsősorban német és osztrák vonalon.⁴⁹ Ebbe az amerikai politikába illik a berlini léghíd, valamint az európai kontinens Amerika befolyása alá került nyugati felének gazdasági talpra állítását célzó Marshall-terv is.

Az első világháborút követő időkhöz hasonlóan Magyarország ismét sokadrangú szempontnak számított az amerikaiak által koordinált nemzetközi segélyezés keretein belül. A nagy huszadik századi kataklizmák közül ez volt az egyetlen, melynek során Hoover személyesen nem vett részt magyar programban. A két nagy nemzetközi szervezet – a hivatalból jelenlévő UNRRA és a Nemzetközi Vöröskereszt (*International Red Cross*, IRC) – mellett a Holocaust túlélőire összpontosító Joint (JDC) és az AFSC viszont célzottan magyarországi programmal jelentkeztek. Zárásként az utóbbi kettőt mutatjuk be, természetesen az AFSC-re összpontosítva.

Második felvonás: 1946–1949

A háború utáni vészhelyzeti segélyezést („*emergency relief*”) Magyarországon a már korábban is jelen lévő IRC, valamint a felszabadítást követően azonnal Budapestre érkező Joint kezdte. Hozzájuk csatlakozott 1945 őszétől az UNRRA az első gyermekétkeztetési és ruhaosztó programmal. A Vöröskereszt magyarországi kiadásait nem ismerjük, az UNRRA mintegy 4 (mai értéken 63) millió dollárt, a JDC pedig 50 (mai értéken 785) millió dollárt költött

⁴⁶ Balogh: „Köszönömszépenaczipőt”, 54–92.

⁴⁷ A CARE történetéről lásd: <https://www.care-international.org/who-we-are/75-years-care> (letöltés: 2023. október 18.)

⁴⁸ *Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Díszalbuma*, 96. Ez a társaság saját beszámolója, az összeg hihetetlenül nagyinak tűnik.

⁴⁹ Schaefer: *Hoover and 20th Century Presidents: Harry Truman*, i. m.

1945 és 1947, illetve 1945 és 1952 között.⁵⁰ Ahogyan azt már fentebb említettük, az UNRRA 1948-ban megszűnt, a Jointot pedig a kommunista rezsim üldözte el az 1950-es évek elején.

1946-ban, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az UNRRA magyarországi akciója 1947 első felében véget ér, az amerikai kvékerek megfigyelőket küldtek a Kárpát-medencébe. A hivatalos AFSC-misszió novemberben érkezett meg Magyarországra, és 1949 márciusáig maradt: 1949 februárjában ugyanis a (kommunista) magyar kormány felszólította őket, hogy fejezzék be a segélyezést, mert azt a magyar gazdaság teljesítménye szükségtelenné teszi. A működése során összesen 12 főt foglalkoztató küldöttséget L. Ralston Thomas és felesége, Editha vezetett, hivatalos „arca” pedig Simon Albert volt, aki amerikai magyarként jól beszélt magyarul. A Barátok – Budapest mellett – intenzív segélyezést folytattak Pécsen, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Debrecenben, Miskolcon és Salgótarjánban is. Összesen 480 tonna élelmiszert, 200 tonna ruházatot és 52 tonnányi egyéb segélyszállítmányt juttattak el és osztottak szét két és fél év alatt.⁵¹ A pontos adatokat nem ismerjük, de volumene alapján ez valamivel több lehetett, mint a UNRRA hozzájárulása, bár jelentősen elmaradt mind az amerikai magyarok (AHR), mind a Joint által mozgósított forrásoktól.

Az 1920–1922 közti időszakkal ellentétben ezt a programot az amerikai kvékerek kezdeményezték, és (egy kivételével) minden munkatársuk amerikai volt, összesen nyolc férfi és négy nő.⁵² A *Foreign Service Bulletin* címmel, nyomtatásban kiadott havilapjukban 1946 áprilisa és 1948 januárja között folyamatosan tudósítottak magyarországi munkájukról és tapasztalataikról: összesen hét számban, egy-egy hosszabb (legalább féloldalas) cikkben. Teljes felszerelésük induláskor három-három teherautó és katonai dzsip volt. A kvékerek Magyarországon igen népszerűek voltak, s presztízsüket tovább növelte, hogy a brit és amerikai kvéker segélyszervezetek (az első felvonásban bemutatott WVRC és az AFSC) 1947-ben megszavazták meg a Nobel-békedíjat. Munkájukat Nagy Ferenc kormánya is elismerte. A *Magyar Nemzet* 1947. július 11-i számában számolt be arról, hogy a magyarországi segélyprogramok vezetői különböző, magas állami kitüntetések vehettek át Tildy Zoltán köztársasági elnöktől. L. Ralston Thomas a köztársasági érdemrend tisztikeresztjét, felesége, Editha pedig arany érdemkeresztet kapott. Következő lépésként azt vizsgáljuk, hogy az amerikai kvékerek mit láttak a háború utáni Magyarországon, és hogy korlátozott költségvetésükkel (az első félévre összesen 300 ezer dollárt kaptak a philadelphiai központtól) kit, hol és milyen módon támogattak.

A Budapestre érkező kvékerek azt látták, hogy a romok eltakarítása és az ország újjáépítése terén a magyarok Bécs és Berlin előtt jártak. A boltok polcain ugyan bőséggel volt élelmiszer, de olyan áron (1946-ban az 1938-as árak négy-hatszorosán), amit a városiak – a pengő folyamatos romlása miatt – nem tudtak megfizetni.⁵³ Az utolsó, 1948. januári cikkben azt írják, hogy a havi fejadag egy kiló krumpli volt, „ami hét közepes és két kisméretű burgonyát

⁵⁰ Balogh: „Köszönőszépenacziót”, 56.; JDC in Hungary 1945–1952 (1953. március 23.) JDC Archívum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary General, 1953–1956. Item ID 683589. (Ezután: JDC in Hungary – JDC.)

⁵¹ American Friends Service Committee Program in Hungary. Summary Report. (1949. április 29.) JDC Archívum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary General, 1948–1949. Item ID 683853. (Ezután: AFSC Program in Hungary – JDC.)

⁵² A Thomas-házaspár és Simon mellett Bob Dent, Adelbert Eberhardt, Joan Freeth, Bertam Mitchell, Corwin Perisho, Ellis Roberts, Rebecca L. Taft, Margaret Willington és Edward Wright.

⁵³ Thomas–Billings: *Hungary, Land of Contrasts*, 7.

tett ki. Más szóval, egy ember három és fél naponta ehetett meg egy krumplit, és nincs semmi, amivel azt kiválthatnák.”⁵⁴ Ezért kapcsolódtak be a már futó élelmezési projektekbe.

Az AFSC tudatosan kereste azokat a pontokat, ahol gyorsan látványos eredményeket lehetett elérni. Az előzetes felmérések alapján ilyennek tűnt a budapesti ifjúmunkások és tanoncok élelmezésének feljavítása, és ez lett az első nagy projekt. 1948 nyaráig 5 ezer, azt követően 3 ezer (12 és 18 év közötti) fiatal élelmezését egészítették ki napi 600 kalóriával. 1947 nyarán, három hónapon keresztül 4 ezer iskoláskorú gyermeket etettek Debrecen környékén, 1948 tavaszán pedig további 4 ezret Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben. A harmadik nagy étkeztetési program az egyetemi hallgatókat célozta meg Budapesten és a vidéki egyetemi városokban. A svéd és dán segélyszervezetekkel összefogva az AFSC összesen 5 ezer egyetemista táplálkozását egészítette ki.⁵⁵

A legnagyobb problémát azonban nem az élelmezésben, hanem a ruha- és cipőhiányban látták. Minden beszámolójukban feltűnik egy egyetemi professzor, aki lyukas teniszcipőben jár, egy anyukát elvesztett, hétgyermekes család apukával, vagy a cipőket felváltva hordó és ezért két turnusban iskolába járó falusi gyerekek.⁵⁶ Ezért a kész ruhák, új és használt cipők folyamatos osztása mellett a Magyarországra szállított textilanyagokból helyi együttműködéssel ruhát varrattak, és azt is osztották. Ezek a segélyek a legkisebb településekre is eljuttattak, általában teherautón. A fentebb már idézett, 1948. januári cikkben ezt olvashatjuk: „A ruhák ára folyamatosan emelkedik, így az emberek 75%-a nem engedheti meg magának, hogy elkopott ruháit és cipőit lecserélje. Egy szociális munkás szerint az iskoláskorú gyermekek 50–60%-a azért nem jár iskolába, mert nem tudnak felöltözni.”⁵⁷

A háború következményei mellett természeti csapások nehezítették az újjáépítést, különösen az 1947 nyarán és 1948 januárjában bekövetkezett két nagy árvíz. Ez a források részleges átcsoportosítására készítette az AFSC-t: így került sor a fentebb már említett Debrecen környéki programra 1947 nyarán, valamint 1948 tavaszán a mai Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében élők vészhelyzeti segélyezésére. A Tisza felső folyása és a Bodrog közti területen sokan még az otthonukat is elvesztették, ezért ebbe a térségbe irányították át az „egyéb segélyszállítmányok” (fertőtlenítőszer, gyertyák, szappan, takarók, gyógyszerek) egy részét is.⁵⁸

Erre a kvékerek azért voltak képesek, mert valóban az ország minden pontján jelen voltak. A fennmaradt jelentések és beszámolók alapján legalább száz kisebb-nagyobb településre juttattak el szállítmányokat. Simon Albert 1949 januárjában közzétett beszámolója szerint például aktívan keresték a kapcsolatot a helyi magyar közegészségügyi szervezetekkel, és a Tiszántúlon számos programot a Zöldkereszttel együtt bonyolítottak le.⁵⁹ 1948 nyarára a kvékerek a mindennapi élet részévé váltak a magyarok számára, és népszerűségük vettekedett az ARA és az Amerikai Vöröskereszt 1919 és 1924 közti presztízsével. Ebben az is szerepet játszott, hogy a Thomas-házaspár egyfajta „kulturális nagyköveti” posztot is betöltött. Zárásként nézzünk erre egy-egy érdekes példát.

⁵⁴ *The Crisis in Hungary*. AFSC Bulletin, 1948. január, 4–5. Az idézet a 4. oldalról van. Ezzel a számmal megváltozott a lap neve és számozása.

⁵⁵ AFSC Program in Hungary – JDC (lásd az 50. jegyzetet, ante).

⁵⁶ Sorrendben: Thomas–Billings: *Hungary, Land of Contrasts*, i. m.; Freeth–Taft: *Service to Hungarians*, i. m., valamint az 52. jegyzetben idézett, 1948-as cikk.

⁵⁷ Lásd az 54. jegyzetet, ante.

⁵⁸ AFSC Program in Hungary – JDC.

⁵⁹ Simon: *Husz hónap Magyarországon*, 7. A Zöldkeresztről lásd: <https://etszk.u-szeged.hu/levelezoverseny/mi-is-zoldkereszt> (letöltés: 2023. október 18.)

A Pázmány „Egyetemi Amerikai Intézete” 1947 májusában előadássorozatot szervezett a tanárképzésben részt vevő hallgatók számára, mely „az amerikai civilizációt [kívánta] általánosságban ismertetni”. A meghívott előadók között szerepelt a kvéker misszió vezetője, aki saját szakterületéről, az amerikai közoktatásról adott elő. A másik két előadás az amerikai demokratikus intézményeket és a kortárs amerikai költészetet mutatta be.⁶⁰ 1947 első felében Editha Thomas több alkalommal ellátogatott Hódmezővásárhelyre – az akkor már két és fél évtizede többé-kevésbé folyamatosan Magyarországon élő Hankinson „kedvenc” városába. A „zenével teli városban” találkozott egy fiatal és tehetséges csellista hölgygel, aki azonban nem tudta a hangszerét rendesen használni, mert nem tudott új húrokat venni rá. Ezért Editha legközelebbi amerikai látogatásakor hirdetést tett közzé az egyik legnagyobb napilapban, miszerint Magyarország egyik legkiválóbb csellóművésznőjének új húrokra van szüksége. Egy magát megnevezni nem kívánó adományozó nyolc garnitúra minőségi húrt vitt be a szerkesztőségbe, s ezt az adományt a lap juttatta el Farkas Máriához.⁶¹

Utójáték: a Rákosi-rendszer a nemzetközi segélyszervezetek ellen

A Rákosi-rendszer egyik legsötétebb és legizléstelenebb, ám az elemzésekből rendre kimaradó vagy nem súlyán kezelt bűnei közé tartozik a Joint és az AFSC elüldözése Magyarországról.⁶² Az előbbi a mintegy 130 ezer, el nem hurcolt (és később a visszatért mintegy 70 ezer) Holocaust-túlélő sorsát egyengette egyik legköltségesebb projektjében, az utóbbi pedig minden tőle telhetőt megtett azért, hogy – hangsúlyosan politikai és felekezeti preferenciák nélkül – a lehető legtöbb rászorulóon segítsen.

A JDC 1945 és 1953 januárja között összesen 50 millió dollárnyi segélyt juttatott el Magyarországra. Ez a szervezet teljes segélyezési költségvetésének 14,4%-a volt. Ebből csak a ruhaadományok 17 500 tonnát tettek ki. 1945 és 1947 között 120 ezer főt támogattak, 1952-ben már csak 26 ezret. Magyarországi költségvetésük 5%-át célzottan nem zsidó személyek támogatására fordították.⁶³ A magyarországi kommunista hatalomátvétel és Izrael állam létrehozása azonban drámaian átalakította a helyzetet. Az új, kommunista vezetés nyíltan cionista összeesküvéssel vádolta meg a JDC-t, vezetőit pedig azzal, hogy a hatályos magyar törvények megszegésével szervezik a zsidók tömeges kivándorlását Izraelbe. A JDC magyarországi igazgatóját 1949. december 15-én letartóztatták, ami komoly diplomáciai botrányhoz vezetett.⁶⁴ A stáb megerősítésére érkezett Budapestre 1950 elején Charles H. Jordan, a szervezet egyik alelnöke, aki 1951 végétől folyamatosan azt jelentette a New York-i irodának, hogy a magyar kormány nyíltan ellenséges viselkedése miatt a munkát nem tudják folytatni.⁶⁵ Amikor a szervezet munkatársait ismét elkezdték letartóztatni, a JDC kivonult Magyarországról, és 1953. január 1-jével lezárta a programot.

⁶⁰ *Köznevelés*, 1947. május 15. (10. szám) 217.

⁶¹ Thomas: *Beyond Budapest*, 37. A húrok megérkezéséről lásd: *Vásárhelyi Független Ujság*, 1947. augusztus 17.

⁶² Sem Borhi, sem Gyarmati nem tárgyalja érdemben a kérdést. Lásd: Borhi *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, i. m.; Gyarmati: *A Rákosi-korszak*, i. m.

⁶³ JDC in Hungary – JDC. L. a 49. jegyzetet, ante.

⁶⁴ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, 105.

⁶⁵ Charles H. Jordan levele Moses A. Leavitthez és M. W. Beckelmanhoz, 1951. november 22. JDC Archívum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary, General, 1950–1951, Item ID 683666; Jordan levele Leavitthez, 1952. február 24. JDC Archívum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary, General, 1952, Item ID 683654. A második levélben a magyar kormányt – joggal – „hostile government”-nek nevezi.

A JDC és az AFSC között élő munkakapcsolat volt Magyarországon. Az amerikai barátok 1949. április 29-i keltezéssel (fentebb többször idézett) rövid összefoglalót is küldtek a JDC-nek magyarországi munkájukról. Ebből derül ki, hogy a magyar kormány már 1948 nyarán felszólította őket, hogy csökkentsék a misszió létszámát két főre, ezt azonban nem tették meg. 1949-ben februárjában azután hivatalos állami felszólítást kaptak, hogy fejezzék be a segélyezést, hiszen arra már nincs szükség. Ezért a két évvel korábban Nobel-békedíjjal és magas állami kitüntetésekkel elismert AFSC március 10-én kénytelen volt kivonulni Magyarországról.⁶⁶

Az új magyar kommunista rendszer szempontjából az AFSC és a JDC elüldözése logikus lépésnek tűnhetett, és mindez nyilvánvalóan szovjet nyomásra történt. Ugyanakkor gazdasági és lélektani szempontból egyaránt kontraproduktív volt. A JDC jelentéseiből és az amerikai kvékerok nyomtatásban olvasható beszámolóiból egyértelműen látszik, hogy szó sem volt a magyar gazdaság talpra állásáról, és hogy a segélyezésre nemcsak szükség volt, de országszerte örömmel fogadtak minden külső segítséget is. Ez a kommunista akció részben a hagyományos zsidó-keresztény emberbaráti hagyományba vetett hitet volt hivatott aláásni (a „klerikális reakció” és „cionista összeesküvés” elleni harcban), másfelől azt demonstrálta, hogy – Ausztria és Németország nyugati megszállási övezeteivel ellentétben – Magyarországon nem a „fényes nyugat” mutatja az utat, hanem a Szovjetunió.⁶⁷ Ennek megfelelően a *Ludas Matyi* 1948. március 10-i száma a címlapon Truman elnök várható választási vereségén, a 7. oldalon pedig a kvékerekkel szimpatizáló, jól öltözött városi értelmiségin gúnyolódott.⁶⁸ Nagy Ferenc megpuccsolását követően szaporodtak el a Hoover szalonképtelen stílusban kritizáló (ál)tudományos cikkek először szovjet szerzők tollából, majd 1952-ben kiadták Magos fentebb részletesen bemutatott írását is. Magyarországon ekkor és így zárták a felejtés karanténjába a két világháború utáni nyugati humanitárius segélyakciókat.

Záró gondolatok

A történelmi narratívákat bemutató alapművében Todorov azt írja, hogy a huszadik századi totalitárius diktatúrák sajátja, hogy az emlékezet ellen is háborút vívnak. Teszik ezt négy alapvető módszerrel: a tanúk megfélemlítésével és elhallgattatásával, a bizonyítékok megsemmisítésével, tagadással és/vagy relativizálással, valamint alternatív narratívák megteremtésével.⁶⁹ A fentiekben konkrét példákkal szemléltettük, hogy a két világháború utáni amerikai segélyezés esetében a kommunista magyar elit mind a négy eszközzel élt. Az ideológiai által vezérelt történelmi narratíváknak azonban sajátja, hogy részben a valóság tagadására épülnek, s ezért előbb-utóbb ellentmondásba keverednek önmagukkal. A Joint és az AFSC elüldözésének ráadásul volt egy erősen ironikus vonatkozása is.

Közismert, hogy a Rákosi-rendszer a Tanácsköztársaságot tekintette jogelődjének, az 1919 és 1945 közti időszakot pedig a „Horthy-fasizmus” történelmi zsákutcájának tartotta.⁷⁰ Amikor Rákosiék az 1940-es és 1950-es évek fordulóján elüldözték először az AFSC-t majd a JDC-t Magyarországról, a magyar társadalom emlékezetében nemcsak a kortárs (1945 és

⁶⁶ Lásd az 50., 53. és 55. jegyzetet, ante.

⁶⁷ Erről Bacsó *A tanújának* (1968) ikonikus jelenete jut az ember eszébe, amikor Pelikán lánya elmondja a feketevágásért halálraítélt apjának, hogy a védőügyvédje is halálbüntetést fog kérni rá, mert „a statuálás a lényeg”.

⁶⁸ A kvéker-karikatúra a „következetesség világ bajnoka” [sic] cím alatt kérdezi „Zilahy Urat”, hogy miért lett kvéker. A válasz: „Pont az ne legyenek?”

⁶⁹ Todorov: *A rossz emlékezete, a jó kísértése*, 109–112.

⁷⁰ Apor: *Az elképzelt köztársaság*, i. m.

1952 közti) segítség emlékezete élt még élénken, hanem az egy generációval korábban történetké is. A kommunista narratíva ellentmondásossága abban rejlik, hogy 1919 ősztől csak ez a két szervezet vette nyíltan védelmébe a tanácskormány bukása utáni megtorlás kommunista áldozatait. 1919-ben a JDC egyik fő programja a joggal vagy jogtalanul bebörtönzött zsidók, szociáldemokraták és kommunisták jogi védelme és családjaik támogatása volt.⁷¹ Hankinson és csapata Horthyval is felvállalta a bebörtönzött kommunisták és szociáldemokraták (például Ágoston Péter népbiztos) érdekében,⁷² 1929-ben pedig demonstratív látogatást tett a váci fogházban, amikor a nemzetközi sajtóban írások jelentek meg arról, hogy a kommunista foglyokat kínozzák.⁷³ Fentebb bemutatott, 1930-as *Népszavás* cikkében ezt nevezte Vámbéry a „fogság demokráciájának”. Ezért a JDC és az időközben ráadásul még Nobel-békedíjjal is kitüntetett AFSC elüldözése okán a rezsim saját eredettörténetét is kénytelen volt újragondolni.

Valószínűleg emiatt a nehezen tagadható, kínos ellentmondás miatt választották a teljes elhallgatást és nem a hangsúlyos alternatív narratíva megteremtését (ellenében például 1956-tal). Az Arcanum adatbázisban az 1950 és 1989 időszakban a Thomas házaspárra egyetlen utalást sem találtunk, Hankinsonra pedig mindössze egyet. Ez utóbbi 1957. január 27-én jelent meg a *Népszabadságban*, és Kéthly Annát támadta az ötvenes éveket idéző stílusban. Ebben az írásban a két generáció számára a magyar–angol barátságot személyében megtestesítő Hankinson egyszerűen csak „angol ügynök”-ként szerepel.

Visszatérve a bevezetőben felvetett témaválasztás kérdésére, Hoover egész életét felölelő humanitárius teljesítménye iránti tiszteletünk mellett azért is választottuk a kvékereket az első ilyen (mindkét nagy segélyezési kampányt feldolgozó) elemzés tárgyává, mert háborúellenességüket és azt a következetes álláspontjukat, miszerint felekezeti és politikai szempontoktól függetlenül minden embert egyelőnek tartanak, még a kommunisták sem kérdőjelezték meg. Az AFSC őszinte jóindulata a magyarok felé nehezen volna elvitatható: a szervezet saját akaratából jött Magyarországra mindkét világháború után, és segített talpra állni legyőzött ellenfelének, miközben nem végzett érdemi hittérítő tevékenységet. Az ilyen önzetlen segítség pedig köszönetet, tiszteletet és elismerést érdemel, nem üldöztetést és felejtést. További szempont volt a témaválasztás során, hogy az itt bemutatott történet számos ponton kapcsolódik más, izgalmas, folyamatban lévő kutatásokhoz itthon és külföldön egyaránt. Ilyen az első és második világháború utáni humanitárius segélyezés visszaemlése a fő sodratú történetírásba (Kind-Kovács, illetve Balogh), a két háború közti Amerika-kép vizsgálata,⁷⁴ vagy konkrétan a brit titkosszolgálati szál Francesca Wilson és Odescalchi „Caya” esetében. A kvéker női munkatársak magyarországi tevékenységének bemutatásával pedig az egyre színvonalasabb hazai nőtörténeti kutatásokhoz magunk is megpróbáltunk új adalékokkal szolgálni.⁷⁵

⁷¹ Bodó: *A fehérterror*, i. m.; Lazaroms: *As the Old Homeland Unravels: Hungarian-American Jews' Reactions to the White Terror in Hungary, 1919–1924*, i. m.

⁷² H. E. Stanton levele Alice Clarkhoz, 1921. október 11. Doboz: General Administration 1921: Foreign Service, Country – Austria (Letters to Finance), Folder: London to Vienna, 1921 (17-23), AFSC Archívum, Philadelphia, PA. Ágostonról szóló monográfiájában Ormos Mária csak annyit ír, hogy egy angol misszió látogatta meg a börtönben, de beszélni sem tudott vele. Ormos: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*, 194.

⁷³ *Magyarság*, 1929. december 25. A 18. oldalon olvasható cikk Hankinsont tévesen a *Manchester Guardian* munkatársának nevezte.

⁷⁴ Sipos: „Amerika, ezeremeletes mennyország”, i. m.

⁷⁵ A teljesség igénye nélkül, Tóth Vásárhelyi és Hajdu fentebb bemutatott írásai mellett (lásd a 43. jegyzetet, ante): Pető: *Elmondani az elmondhatatlant*, i. m.; Papp–Sipos: *Modern, diplomás nő a*

A Magyarországot segélyező két kvéker misszió történetének egyik legfontosabb tanulsága az, hogy csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk azokról a brit kvékerekről, akik felvállalták, hogy egy kimondottan férfiak által dominált világban – s ez egyszerre igaz felekezetükre és arra a világra, ahova eljöttek segíteni – számos esetben vezető szerepet bíznak nőtársaikra. Ezek az Anne Wiltsher által találóan „igen veszélyes nőknek” nevezett hölgyek⁷⁶ ezeket a feladatokat imponáló határozottsággal és eredményességgel látták el, Hilda Clarktól kezdve Francesca Wilsonon át Editha Thomasig, s ezzel beírták nevüket a magyar történelembe is. 75 évvel azután, hogy a kvékerket a kommunista vezetés elűldözte Magyarországról, és 35 évvel a rendszerváltás után ideje őket visszaemlenni a magyar történetírásba és a közösségi emlékezetbe.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források:

JDC Archívum, New York:

New York Collection 1945–1954, Hungary General, 1953–1956

American Friends Service Committee Archives, Philadelphia, PA:

AFSC Archives, General Administration, Country Files, 1919–1949

Annual Reports, 1917–1950

Film:

Arnold, Jack (dir.): *The Mouse That Roared*. (1959)

Szakirodalom:

Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan, 2020.

Amerikai Magyar Népszava Aranyjubiléumi Díszalbuma, Az. New York, 1950.

Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság: a Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest: MTA BTK TTI, 2014.

Balogh Róbert: „Köszönőszépenaczipót”. *A második világháború utáni Magyarország a budapesti UNRRA-misszió iratainak tükrében*. Múltunk, 66. évf. (2021) 1. sz. 54–92.

Barta Róbert: *Oxfordi Magyar Liga a magyar önrendelkezésért*. Debreceni Szemle, Új folyam, 2. évf. (1994) 3. sz. 370–376.

Bátonyi, Gábor: *Britain and Central Europe, 1918–1933*. Oxford: Clarendon Press, 1999.

Bodó Béla: *A fehérterror. Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon 1919–1921*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2022.

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: MTA BTK TTI – Osiris, 2015.

Carnegie, Andrew: *The Gospel of Wealth*. *The North American Review*, 1889. június: <https://www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis1/AIH19th/Carnegie.html> (letöltés: 2023. október 18.)

Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York: Columbia UP, 1942.

Fedeles-Czeferner Dóra: *Nőmozgalom, nemzetköziség, önreprezentáció. Feministák az Osztrák–Magyar Monarchia alkonyán*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2003.

Horthy-korban, i. m.; Fedeles–Czeferner: *Nőmozgalom, nemzetköziség, önreprezentáció. Feministák az Osztrák–Magyar Monarchia alkonyán*, i. m.

⁷⁶ Wiltsher: *Most Dangerous Women*, i. m. Nagyjából a 2010-es évekig ez volt a korszak nemzetközi nőtörténeti kutatásainak alapműve.

- Fisher, H. H.: *The Famine in Soviet Russia, 1919–1923. The Operations of the American Relief Administration*. Stanford: Stanford UP, 1935.
- Forbes, John: *The Quaker Star Under Seven Flags. The Work of the American Friends Service Committee with Seven Governments to Relieve Civilian Victims of World War I*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1962.
- Freeth, Joan – Taft, Rebecca L.: *Service to Hungarians*. AFSC Foreign Service Bulletin, vol. 4 (1947) No. 6, 46.
- Fry, A. Ruth: *A Quaker Adventure: The Story of Nine Years' Relief and Reconstruction*. London: Nisbet & Co., 1926.
- Glant Tibor: *Az Amerikai Egyesült Államok kormányának elképzelései a Magyarországgal kötendő békével kapcsolatban*. In: Hermann Róbert – Ligeti Dávid (szerk.): 1920 – Kényszerpályán. A trianoni békediktátum ratifikálása. Budapest: Országház Könyvkiadó, 2021. 89–105.
- Glant Tibor: *A felejtés karanténjában. Amerikai segélyezés az I. világháború után*. In: Seres Attila (szerk.): „Fejtágító”. Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára. Pécs: PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2022. 265–281.
- Glant Tibor: *Emlékezzünk Magyarországra 1956: Tanulmányok a magyar Forradalom és Szabadságharc amerikai emlékezetéről*. Budapest: Kiss József Könyvkiadó, 2008.
- Glant Tibor: *Herbert Hoover magyarországi tevékenysége, 1918–1920*. In: Angi János és Barta János szerk.: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára. Debrecen: Debrecen UP, 2000. 381–399.
- Glant Tibor: *Segélyezés és politika: a kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben*. Századok, 154. évf. (2020) 3. sz. 495–518.
- Glant Tibor – Juhász Balázs – Ablonczy Balázs: *Nemzetközi segély- és segítőakciók az első világháború után a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén (1918–1923)*. Századok, 152. évf. (2018) 6. sz. 1321–1352.
- Greenwood, John Ormerod: *Quaker Encounters. Volume 1: Friends and Relief*. York: William Sessions Limited, 1975.
- Gyarmati György: *A Rákosi-Korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1946*. Budapest: ÁBTAL – Rubicon, 2011.
- Hankinson, Frederick: *Relief Work in Hungary*. The Anglo-Hungarian Review, vol. 3 (1923) No 5. 53–61.
- Hajdu Tibor: *A magyar ellenállás legitimista hercegnője: Odescalchi Károlyné*. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Budapest–Győr: Magyar Országos Levéltár, 2012. 431–439.
- Kind-Kovács, Friederike: *Budapest's Children: Humanitarian Relief in the Aftermath of the Great War*. Bloomington: Indiana UP, 2022.
- Kraus, Hertha (ed.): *International Relief in Action, 1914–1943. Selected records, with notes*. Scottsdale, PA: The Herald Press, 1944.
- L. Nagy Zsuzsa: *Az antant segélyprogramja és az 1918–1919. évi forradalmak*. Párttörténeti Közlemények, 9. évf. (1963) 3. sz. 37–68.
- Lazaroms, Ilse Josepha: *As the Old Homeland Unravels: Hungarian-American Jews' Reactions to the White Terror in Hungary, 1919–1924*. Austrian History Yearbook, 50 (2019) 150–165. doi.org/10.1017/S0067237819000080 (letöltés: 2023. október 18.)
- Levin, N. Gordon, Jr.: *Woodrow Wilson and World Politics: America's Response to War and Revolution*. Oxford – New York: Oxford UP, 1968.
- Loykó Miklós: *Meddling in Middle Europe: Britain and the 'Lands Between', 1919–1925*. Budapest – New York: CEU Press, 2006.
- Magos György: *Az amerikai imperialisták szerepe a Horthy fasizmus stabilizálásában (1924–1929)*. A történettudomány kérdései 17. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952.
- Mayer, Arno J.: *Wilson vs. Lenin: Political origins of the Diplomacy, 1917–1918*. New York: Meridian Books, 1963.
- Mayer, Arno J.: *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*. New York: Vintage Books, 1967.

- Nash, George H.: *The Life of Herbert Hoover: The Engineer, 1874–1914*. New York – London: W. W. Norton, 1983.
- Nash, George H.: *The Life of Herbert Hoover: The Humanitarian, 1914–1917*. New York – London: W. W. Norton, 1988.
- Nash, George H.: *The Life of Herbert Hoover: Master of Emergencies, 1917–1918*. New York – London: W. W. Norton, 1996.
- Nendtvich Károly: *Amerikai utazásom*. 2. köt. Pest: Heckenast, 1858.
- Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2011.
- Papp Barbara – Sipos Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2017.
- Pastor, Peter: *The United States' Role in the Shaping of the Peace Treaty of Trianon*. *The Historian*, vol. 76. (2014) No. 3. 562–565. doi.org/10.1111/hisn.12047 (letöltés: 2023. október 18.)
- Patenaude, Bertrand M.: *The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921*. Stanford: Stanford UP, 2002.
- Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.
- Queen, George S.: *American Relief in the Russian Famine of 1891–1892*. *The Russian Review*, vol. 14. (1955) No. 2. 140–150. doi.org/10.2307/125573 (letöltés: 2023. október 18.)
- Schaefer, Matthew: *Hoover and 20th Century Presidents: Harry Truman*. <https://hoover.blogs.archives.gov/2020/05/20/hoover-and-20th-century-presidents-harry-truman/> (letöltés: 2023. október 18.)
- Simon Albert: *Husz hónap Magyarországon*. (Amerikai Magyar) Reformátusok Lapja, 1949. január 1., 7.
- Sipos Balázs: „Amerika, ezeremeletes mennyország”. *Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2023.
- Surface, Frank M. – Bland, Raymond L.: *American Food in the World War and Reconstruction Period. Operations of the Organizations Under the Direction of Herbert Hoover, 1914 to 1924*. Stanford: Stanford UP, 1931.
- The Crisis in Hungary*. AFSC Bulletin, vol. 5 (1948) No. 1, 4.
- Thomas, Editha: *Beyond Budapest*. AFSC Foreign Service Bulletin, vol. 4 (1947) No. 5, 37.
- Thomas, L. Ralston – Billings, Arthur G.: *Hungary, Land of Contrasts*. AFSC Foreign Service Bulletin, vol. 4 (1947) No. 1, 7.
- Tocqueville, Alexis de: *A demokrácia Amerikában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983.
- Todorov, Tzvetan: *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2005.
- Tóth Vásárhelyi Éva: *Gróf Andrássy Klára, a szociális legitimista*. *Múltunk*, 53. évf. (2008) 2. sz. 105–121.
- White Terror in Hungary. Report of the Joint British Labour Delegation to Hungary*. London, 1920.
- Wilson, Francesca M.: *In the Margins of Chaos. Recollections of Relief Work in and Between Three Wars*. New York: Macmillan, 1945.
- Wiltsher, Anne: *Most Dangerous Women: Feminist Peace Campaigners of the Great War*. London: Pandora Press, 1985.